

JOHN O'SULLIVAN

EGY „VESZÉLYES EMBER” ESSZÉI

Granasztói György gondolataihoz*

A 2010-es választásról írt esszéjének címét Granasztói György egy kérdőjellel zárja: *Mi történt itt?* Nem egyszerű írásjelről van azonban itt szó. A szerző a szöveg elején hangsúlyozza, hogy a gondolkodásmód lassú átmenetei mellett a mentalitástörténet gyors, forradalmi váltásokat is ismer. Ezek a hirtelen beálló fordulatok – melyeket nevezünk innentől „pillanatok”-nak – rövid periódusokba sűrítik mindazokat a szükséges változásokat, amelyek kibontakozását egy megelőző, zaklatott vagy éppen önismétlő időszak társadalmi, politikai erőviszonyai megakadályozták. Hiszen az egyensúlyhiány viharos történései ugyanúgy visszafordíthatják, eltéríthetik a történelem folyamát, mint a pangás évtizedei. George életében – ő maga kért rá, hogy keresztnevének angolos változatán szólítsam – az egyensúly létrejöttéhez vezető utat őt ilyen fent említett pillanat szakaszolja. Az első a német megszállás volt, amely 1944 márciusában a náci és kommunista terror kettős rémálmát hozta magával – a magyar társadalom valamennyi rétegét sújtó, több évtizednyi szenvedést. György, bár erről ritkán beszélt, büszke volt az őt két jeles történelmi magyar családhoz fűző rokoni kapcsolataira. Kodolányi Gyula búcsúbeszédében emlékeztet rá, hogy *„köztük volt az elszántan náciellenes belügyminiszter, Keresztes-Fischer Ferenc is, akit 1944. március 19-én a megszálló németek a mauthauseni koncentrációs táborba hurcoltak.”* Hasonlóan érzett családjának, baráti körének művész és író tagjaival kapcsolatban, akiknek ismeretsége gyermekévei során belépőt jelentett a kultúra és szellem elhivatottságra ösztönző világába.

Orbán Viktor búcsúbeszédében – amelyet nem miniszterelnökként, hanem mint barát és „örök diák” mondott – Györgyöt olyan emberként festi elénk, aki mindig „könnyed eleganciával követte a hűség útját”. Az elegancia és a hűség valóban két olyan jellemzője, amelyről valamennyi barátja azonnal ráismerhet. A Kádár-rezsim fojtogató közepszerűsége azonban az effajta társadalmi, politikai, szellemi értékrenddel bíró, önálló gondolkodású embereket a tudományos élet távoli területeire száműzte.

Az „ily ember veszélyes”, írja Shakespeare, s valóban, György hamarosan szellemi társakra lelt kollégáiban, kikkel közösen a gondolatszabadság valószínű oázisát alakították ki a kommunista ideológia sivatagában (s akiknek neve e kötet további oldalain köszön majd vissza). Középkorásként a polgárság és a parasztság kialakulásának kutatását tűzte ki célul a Fernand Braudel nevével fémjelzett francia *Annales* historiográfiai iskolát követve. A diktatúra

* Az írás a Magyar Szemle Alapítvány kiadásában most megjelent *Szabados szabadság. Granasztói György válogatott írásai* című kötet előszava.

felpuhulásával gyakori vendéggé vált Franciaországban, s tudományos munkásságát Párizs idővel a Becsületrend odaítélésével jutalmazta.

György a francia kultúra sajátos fénytörésében mutatja be a megtapasztalt magyar történelem második döntő „pillanatát”, jelesül 1956-ot. Azokat az értékítéleteket veszi górcső alá, amelyeket a sztálinista, szociáldemokrata, kereszténydemokrata és liberális ideológiák által megosztott francia gondolkodók formáltak a kommunista Magyarországról a háború után, 1956 okán, majd egészen az 1989-ben bekövetkező újabb „pillanatig”. A francia közvélekedés feltérképezéséhez az *Esprit* beszámolóit és kommentárjait veszi alapul. A folyóirat eredeti, baloldali katolikus irányultsága fokozatosan ad teret más tendenciáknak, hangsúlyosan a világias, baloldali liberalizmusnak. A kutatás éppen azt igazolja vissza utólagosan, milyen kitűnő választás volt iránytűként e periodika a franciák véleményingadozásának feltérképezéséhez, hogy aztán annak eredménye aligha lehet csalódást keltőbb.

1956 arra sarkallta az *Esprit* szellemi holdudvarát, hogy a Rákosi, később pedig a Kádár vezetete kommunista rendszerek diktatórikus jellegében kétkezdő naiv önámítással végképp leszámoljon. Az *Esprit* ilyen értelemben mind Franciaországban, mind nyugaton tipikusnak tekinthető véleményt képvisel a magyar forradalom szovjet leverését, Nagy Imre kivégzését, Kádár hatalomba segítését követően. A folyóirat ekképp tehát szellemi integritásról és tisztánlátásról tesz tanúbizonyságot.

Csak hogy a nyugati írástudók között töretlenül élt az „emberséges szocializmusba” vetett hit, bár a párizsiak kétségtelenül izgatottabban várták a megvalósulására utaló jeleket, mint a londoni, bonni, New York-i értelmiség. Így követhette 1956 valóságát 1968 délibábja: az „emberarcú szocializmus” káprázata, amely Szolzsenyicin *A Gulag szigetvilágának* franciaországi megjelenésével végképp szertefoszlott, s amelynek alig egy évtizeddel később még az emlékét is eltörölte a Szovjetunió összeomlását kísérő „Gorbimánia”. Im már a sztálinisták sem tagadhatták, hogy a szovjetrendszer, miután egyszerre okozott emberi és gazdasági katasztrófát, elkerülhetetlenül összeomlik. A szocializmus – vagyis a szocializmus eszményének – megmentésére a bal-liberális erők tettek még egy utolsó kísérletet. Történt mindez abban az Európában, amelyet a vasfüggöny ellentétes oldalai között folyó viták filozófiai értelemben már a páneurópai piknik előtt kezdtek egységesebbé tenni.

György arra a megállapításra jutott, hogy az *Esprit* ennek az új folyamatnak egyik letéteményese.

A Kádár-rendszer ideológiai diktatúrájának fokozatos lebomlásával politikai – szociáldemokrata, liberális, konzervatív, nemzeti, keresztény – ellenfelei abban voltak érdekelték, hogy ellentéteiket félretéve közösen létrehozzanak egy olyan demokratikus politikai intézményrendszert, amely aztán lehetővé teszi különálló ideológiáik pártképviseletét. Amint ez a kitűzött cél egyre közelebb került, nyilvánvalóvá vált, hogy a demokratikus hatalomgyakorlásra törő politikai alakulatok között olyan is lesz, ami a Kádár-rezsimet kívánja „modernizálni”. Egy ilyen párt létjogosultságát már azért sem lehetett vitatni, mivel végeredményben vezetői maguk is hozzájárultak az új többpártrendszer kialakításához.

1986-ban előttem teljesen nyilvánvalónak látszott mindez, hiszen a londoni *Times* fiatal újságírójaként (a Brit Külügyminisztérium közbenjárásával) interjút készíthettem a magyar kormány egyik képviselőjével. A tisztviselő részletes menetrendben vázolta fel előttem, hogy a reformkommunisták miként biztosítják majd a demokratikus átmenetet, mielőtt két pártra szakadnának (a reformszárny szocialista név alatt folytathatja), s bár az első választást elveszítik, a másodikon győzni fognak, mivel az ország kaotikus állapota miatt a rendszerváltó kormány kudarca elkerülhetetlen. S minő meglepetés, a jóslat beteljesedett! Miközben a reformkommunisták a (császármetszéssel segített) újjászületés és a demokratikus átkeresztelkedés feladatával voltak elfoglalva, ugyancsak bonyolították a helyzetet a politikusok számára Magyarországon és az *Esprit* háza táján egyaránt. Az új fejlemények hatására lehetővé vált a szövetség az utódpart és a demokratikus ellenzék balliberális szárnya között, még akkor is, ha inkább csak érdekszövetségről lehetett szó. Ebben a helyzetben sokan gondolhatták, hogy a balliberálisok számára vonzó lehetőség a fiatal szociáldemokratákkal való együttműködést választani az addigi szövetségest jelentő jobboldallal szemben.

Azonban nem volt könnyű a fenti döntés mellett érvelni a rendszerváltás Magyarországon, ahol a szavazók döntő többsége minden reformkommunistában érdekhajhász politikai túlélőt látott. Az érvelés azonban nyitott fülekre talált az *Esprit* szerkesztőségében, ahol az erős képvisellel rendelkező baloldali ellenzék egyre több hibát rótt fel a másik oldalnak. Elsősorban az antiszemitizmus vádját hangoztatták, holott mindaddig, amíg a liberálisok együttműködtek a jobboldallal, ilyen kritika nem hallatszott. György árnyaltan, visszafogottan írja le ezeket a történéseket, de maga a folyamat ettől nem válik kevésbé bántóvá. Mivel az *Esprit* nem annyira bal, mint balközép pozíciót foglalt el fejlődésének akkori állomásán, aránytalanul nagy befolyással volt a nyugati közvélekedés formálódására.

Ráadásul az *Esprit* korántsem volt egyedül. Hogy a kiváló magyar származású közgazdász, P. T. Bauer kedvelt mondását idézzem: „A tömegkommunikáció korában nem a hang, hanem a visszhang a perdöntő.” A teljességgel abszurd „láttelel”, miszerint az egykori kommunisták elsődleges feladata a progresszív politikai erők egységbe kovácsolása az antiszemita jobboldallal szemben, valósággal mantrává vált. Nemcsak a polgári értékrendet képviselő mérsékelt, jobbközép Antall-kormány elleni vádként használták, de a közép-európai politikai helyzetre adott általános magyarázatként hangoztatták a nyugati média és felsőoktatás intézményeiben. Ez az értelmezés egyértelmű hatást gyakorolt a nyugati kormányok és a nemzetközi szervezetek politikai gyakorlatára, hangoltságára. A volt kommunista blokk számos országában tapasztalhatták, hogy az Európai Unió tisztviselői az adósságtörlesztés ügyében lényegesen kevesebb rokonszenvet tanúsítanak irányukban, mint a kölcsönöket felvevő kormányok felé. A korábbi kommunista miniszterek átvilágítását kifejezetten kerülendőnek ítélték külföldről, és folytathatnánk a sort.

György másik lényegi következtetése volt, hogy megállapította, a modern magyar történelem harmadik nagy „pillanata”, az 1989-es rendszerváltás

teljességében sohasem történt meg. Pontosabban fogalmazva 1989 valójában félbemaradt forradalom, amely örökségként egy részben demokratikus, részben a korábbi nómenklatúra irányítása alatt álló kevert rendszert hagyott maga után. Erre egyértelmű bizonyíték az egykori kommunisták 1994-es választási győzelme, amire ugyan a Fidesz 1998-as kormányra kerülése volt a válasz, de ezután a baloldal egymást követő két alkalommal, 2002-ben és 2006-ban is nyerni tudott. Ez az időszak zárult aztán le 2010 nagy „pillanatával”, amit György az 1989-es félbemaradt forradalom befejezésének tekintett (ezzel fölöslegessé téve a bevezetésben idézett esszécím kérdését).

Írásom alapállítása nem más, mint hogy 1989 helyett, hogy elősegítette volna, valójában elszabotálta a forradalmat (a valódi rendszerváltoztatást). Így az 1989-től 2010-ig terjedő periódust hideg polgárháborús korszaknak kell tekintenünk, ahol a megmerevedett frontvonal két szemben álló oldalán beásták magukat az ellenfelek. Ebben a helyzetben szó sem lehetett kompromisszumról vagy érdemi vitáról. Mindez paradox módon ellehetetlenítette magát a politikai cselekvést is, aminek értelemszerűen kompromisszumok és viták a mozgatórugói. Ez a botrányokkal kísért, rendíthetetlen szembenállással jellemezhető időszak a felszínen rendkívül terméketlennek tűnt. Ugyanakkor a politikai változások folyama sosem áll meg, legfeljebb búvópatak-ként a felszín alatt fejt ki hatását. Végső esetben a választók összetételében áll be változás egy ekkora, húszéves periódus során, s halálózások, születések alakítják át a társadalmat. Esetünkben azonban a választónépesség enél radikálisabb változáson ment keresztül, ami végső soron a pártszerkezet átalakulását eredményezte. Itt meg sem kíséreltem összegezni mindazt, amit György a koalíció végvonaglásáról – kiemelt figyelemmel a balliberális partnerre – filozófiai, történelmi kontextusba ágyazva leír. Kétségtelen azonban, hogy a folyamat egy új magyar politikai spektrumot eredményezett, amelynek központjában véleményformáló erőként a nemzeti, társadalmi, vallási hagyományokra építkező Fidesz áll, két szélén pedig meggyengült szélsőséges pártalakulatok. György ez utóbbiakat találóan így jellemezte: *„a kis súllyal bíró ellenzék egyik szélsőségét egy nemzet nélküli »demokráciát« követelő párt jelenti, a másikat pedig az, amely demokrácia nélküli nemzetet szeretne megvalósítani.”*

Másképpen mondva, 2010 „pillanata” teret adott annak a fülkeforradalomnak, amely új politikai paletta megteremtésével hozta el az 1989-es rendszerváltozás beteljesedésének ígérését. A Fidesz kétharmados többsége lehetővé tette az új kormány számára, hogy alkotmányos szintre emelje a rendszerváltozást, 2014-es újraválasztása pedig a választók felhatalmazásából megerősítette törekvéseiben. Egyetlen demokratikus választás sem tekinthető előre lefutottnak, de jelen pillanatban valószínűsíthető a Fidesz harmadik győzelme, így egy újabb (végső?) alkotmányos erejű megerősítés is. A változásokat heves hazai és nemzetközi kritika, ellenzés kísérte, mégis a lakosság széles tömegeinek támogatásával találok, s ez aláhúzza a bekövetkező fordulat alapvető fontosságát. Amennyiben a politikai program csak valamelyik társadalmi kisebbség támogatását tudta volna maga mögött, bizonyosan kudarcra ítéltetik. Mégis, a tiltakozás ellenére a kormány erőfeszítéseit siker koronázta. Ezen a

ponton pedig elérkezünk az ötödik „pillanathoz”. Habár jelenleg is érzékelhető egyfajta ellenállás Magyarország politikai és nemzeti irányvonalával szemben, a kritikát már sokkal inkább külföldi kormányok, nemzetközi szervezetek fogalmazzák meg, semmint a honi választók vagy az ellenzék. A támadás középpontjában az a politika áll, mely vonakodik a Közép-Kelet, illetve Magreb térségéből nagy számban érkező migránsokat befogadni, egyúttal tiltakozik az Európai Unió kötelező kvótákat előíró betelepítési rendszere ellen. Már a politikai irányvonal is vehemens ellenkezést váltott ki az unión belül, ám a miniszterelnök érvelése egyenesen megütközést keltett. Orbán Viktor számoltalomalommal világossá tette, hogy európai, keresztény államként Magyarországnak jogában áll megvédeni sajátos nemzeti karakterét a migráció hatásaival szemben. Érvelése homlokegyenest szembefordul azzal a jelenleg is uralkodó uniós doktrínával, miszerint a kontinens sikeres jövőjének záloga csakis egy nemzetállamok fölötti, multikulturális, világias Európa lehet.

„Oh...” – hallatszik György rosszálló sóhajtása. *„Érteni vélem, csak hogy ez korántsem ilyen egyszerű.”* A *Magyar Szemlében* közölt egyik utolsó, *Két Európa* című esszéje a migrációs viták szemben álló oldalain megfigyelhető kettős politikai irányultság kialakulását földrajzi adottságokhoz köti. Kiindulási pontja, hogy a különböző geográfiai elhelyezkedés teljesen eltérő szervezeti és ideológiai struktúrákat eredményezett Közép-Európában, mint a kontinens partvidékein. *„A földrajzi sajátosság lényege az, hogy az ókortól kezdve jelentős különbségek választják el a vízi utakhoz – hajózáson, távolsági kereskedelmen, kommunikáción – kapcsolódó társadalmakat a szárazföldiektől, amelyekben a rurális társadalom és az ehhez kötődő piaci, azaz kis távolságon bonyolódó kereskedelem van túlsúlyban. Itt a politikai központoktól és az általuk ellenőrzött erőforrásoktól függő adminisztráció kultúrája a jellemző [...] a vízparti országok alkotórészeiben liberális mozgalmak bontakoztak ki, míg a beljebb eső országokban a szárazföldi részeket másfajta, államalakulatokban létrejött koncentrációk jellemezték.”*

György ezek után rendkívül részletes és alapos elemzést fűz ehhez „a leegyszerűsítő összegzéshez”, amit meg sem kísérek itt sorokba sűríteni, hiszen néhány lappal odébb a szöveg teljes egésze olvasható a kötetben. Röviden annyit érdemes itt felidézni, hogy a földrajzi elhelyezkedésből adódó különbségek két eltérő jellegű társadalmat eredményeznek, ahol az egyik individualista, míg a másik közösségi irányultságú. A különálló társadalmak szemben álló bölcséleti alapjaira olyan sajátos viselkedésminták épülnek, amelyek konfliktusos helyzetek során, mint amilyen a migránsválság, vagy a Brexit, éles összecsapásokban ütköznek meg egymással. Az esszé állításai David Goodhartnak, a *Prospect* magazin alapító főszerkesztőjének nemrégiben leírt megfigyelését visszhangozzák, mely heves vitákat eredményezett az angolszász világban. Goodhart alapvető különbséget tesz az emberek két típusa között, szerinte léteznek „bárhollakók” („Anywheres”), világpolgárok és „valahol lakók” („Somewheres”), akik gyökeret vertek hazájukban. A két eltérő típust jellemzően a Brexitről folytatott vita ellentétes oldalain találjuk.

Vajon elképzelhető, hogy az olyan válságok, mint a jelenlegi migránskrizis, ehhez fogható mértékű, esetleg még súlyosabb szakadáshoz vezetnek a

jövőben? György esszéjének címe, *Két Európa*, maga is egymás mellé rendeli az európaiak kettős csoportját. Hiszen a mobilitással jellemezhető világpolgárok szintén mélyre hatoló európai gyökerekkel rendelkeznek, így a szerző szerint kizárható, hogy bármelyik oldal végső győzelmet arathasson a másik felett. Ugyanakkor a szöveg végén elhangzik egy megválaszolendő kérdés: „*Felvetődik, erős-e annyira a válság, hogy a globális világ és a nemzeti szuverenitás eszméinek különbözősége kettős Európa helyett két Európát konstruál majd egy mindjobban szélesedő politikai és érdekkonfliktusban.*” A szerző tolla itt megpihen.

Mint minden tanítómester, ő is kérdéseket hagyott ránk... Kérdéseket a jövővel kapcsolatban, mely ugyan nyitott, s bizonytalan, ám egy kiemelkedő gondolkodó munkája révén a benne rejlő lehetőségekről sokkal többet tudhatunk, mint bármikor korábban. Rengeteg minden megtudható Györgynek az ebben a kötetben tárgyalt és publikált esszéiből. A szövegekben megmutatkozik a mélyen látó tudós, a kiváló történész, aki örökkön új kérdésekre keres választ, lenyűgöz bennünket a francia kultúra szerelmese, de a magyar hazafi is, aki akkor vállalta nemzeti érzéseit, mikor azok támadási felületet jelentettek. Ámulatba ejt a több nyelven, könnyed eleganciával író remek stilisztá, a szellem embere, aki mindvégig óvni akart minden írástudót az árulás és a szélsőség veszélyeitől, s lekötelezi olvasóit a kulturális kincsek, a gondolatgazdagság őrzője és továbbadója. A *Hungarian Review* és a *Danube Institute* teljesítménye kifogyhatatlan energiájáról, előrelátásról és makulátlan ízlésről tanúskodik. György ugyanakkor kormányzati pozíciókban is felelősséget vállalt – két miniszterelnök is megbízta diplomáciai, illetve tanácsadói feladatokkal –, és ha kellett, határozott nemet mondott a nem kellően bölcs vagy hasznos kérelmekre, javaslatokra. Szellemességével, közvetlen és intelligens humorával lefegyverezte nemcsak barátait és szövetségeseit, de sok ellenfelét is, akiről feltételezte, hogy megnyerhetők ügyének. A joviális hang azonban pusztán színezn, nem pedig meggyengíteni volt hivatott a belül rejtező sziklaszilárd elveket. Személyesen tanúsíthatom, hogy nemegyszer a megátalkodott makacsság határát súrolta viselkedése, ha bizonyosan tudta, hogy igazsága van. A haragtartás, vagy a kicsinyes ellenségeskedés azonban teljeséggel hiányzott jelleméből. Ha a vita hevében érveivel földbe is döngölte vitapartnerét, segédkezet nyújtva azonnal talpra is segítette, miközben nem mulasztotta el megdicsérni az illető küzdőtechnikáját. Aztán elbüszkélkedett azzal a párját ritkító Cabernet Franc-nal, amit nem rég fedezett fel egy villányi falvacskában, és amit a disputában alulmaradónak vétek volna nem megkóstolnia. A köztünk lezajlott néhány apró vita legalábbis az én esetemben mindig boronálódott el. György az élet szerelmese volt, és bizonyosan állíthatom, hogy a vonzalom kölcsönös maradt: mindig kiegyensúlyozottnak és boldognak láttam. Az élet azonban sajnos már csak olyan, hogy a legszenvedélyesebb szerelem is véget ér egyszer. Ilyenkor végül hazatérünk.

(Hegyi Pál fordítása)